

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ БОРотьБИ З ТЕРОРИЗМОМ

О. В. Шамара

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, учений секретар Національної академії Служби безпеки України

Висвітлені проблемні питання протидії терористичній діяльності, за результатами аналізу антитерористичного законодавства України, запропоновані конкретні шляхи його вдосконалення.

Ключові слова: терористична діяльність, тероризм, ідеологія тероризму, антитерористичне законодавство, протидія терористичній діяльності.

Освещены проблемные вопросы противодействия террористической деятельности, по результатам анализа анти-террористического законодательства Украины предложены конкретные пути его усовершенствования.

Ключевые слова: террористическая деятельность, терроризм, идеология терроризма, антитеррористическое законодательство, противодействие террористической деятельности.

Problem questions of the countreaction to terroristic activity are taken up by the results of the analysis of the antiterrorist legislation of Ukraine and concrete ways of its improvement are offered.

Keywords: terroristic activity, terrorism, terroristic ideas, antiterrorist legislation, countreaction to terroristic activity, antiterroristic fight.

Проти́дія терористичній діяльності залишається одним з головних завдань для правоохоронних органів України. На сучасному етапі основною, реальною та потенційною загрозою національній безпеці України, стабільності в суспільстві у сфері державної безпеки є міжнародний тероризм. Актуальність зазначеної проблеми є дуже високою, оскільки обумовлена, крім іншого, тим, що специфіка геополітичного становища України характеризується наявністю потенційної та реальної конфронтаційності між двома глобальними центрами — Росією та Заходом [1, с. 72].

Проти́дія такого роду протиправній діяльності потребує вдосконалення існуючого антитерористичного законодавства як через динаміку розвитку цієї злочинної діяльності, так і з метою його узгодження з міжнародними та внутрішньодержавними законодавчими актами. Про одне з таких завдань ідеться у пункті 12 Плану заходів з проти́дії тероризму на 2011–2013 роки, затвердженого указом Президента України від 02.09.2011 р. № 898, «здійснити аналіз національного законодавства у сфері боротьби з тероризмом, за результатами якого в разі потреби розробити і подати в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законодавства».

Питанню проти́дії терористичній діяльності у своїх роботах приділяли увагу такі науковці, як В. Антипенко, О. Бантишев, В. Глушков, А. Данилевський, В. Журавльов, В. Ємельянов, В. Коваленко, В. Кубальський, Ю. Марченко, С. Мохончук, Л. Новікова, М. Семикін та інші вітчизняні фахівці.

Зупинимось на аналізі окремих положень Закону України «Про боротьбу з тероризмом» (далі — Закон) та Кримінального кодексу України (далі — КК України). Слід звернути увагу на те, що застосовуючи термін «терористична діяльність», на-

самперед маємо на увазі злочини, передбачені КК України: ст. 258 (терористичний акт); ст. 258–1 (втягнення у вчинення терористичного акту); ст. 258–2 (публічні заклики до вчинення терористичного акту); ст. 258–3 (створення терористичної групи та терористичної організації); ст. 258–4 (сприяння вчиненню терористичного акту); ст. 258–5 (фінансування тероризму). Позиція ґрунтується на тому, що в чинній редакції Закону визначено, що терористична діяльність — діяльність, яка охоплює: планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів; підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів з терористичною метою; організацію злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само, як і участь у таких актах; вербування, озброєння, підготовку та використання терористів; пропаганду і поширення ідеології тероризму; фінансування та інше сприяння тероризму. Доречно звернути увагу на те, що в Законі наведено вичерпний перелік видів терористичної діяльності.

Відповідно до Закону терористична діяльність охоплює пропаганду і поширення ідеології тероризму. Відсутність в українському правовому полі кримінальної відповідальності за цей вид терористичної діяльності не сприяє виконанню поноважень суб'єктами, на які безпосередньо покладено завдання здійснювати боротьбу з тероризмом. У разі вчинення особою таких дій вона не нестиме відповідальності, бо за такі дії законодавством не визначено покарання в жодному нормативно-правовому акті України, кримінальному законодавстві України зокрема. На пострадянському просторі цій проблемі приділяють належну увагу. Так, Кримінальний кодекс Республіки Казахстан

містить ст. 233–1 «Пропаганда тероризму або публічні заклики до вчинення актів тероризму».

Відповідно до вищевикладеного існує потреба в установленні відповідальності за пропаганду і поширення ідеології тероризму, розповсюдження матеріалів, що пропагують ідеологію тероризму, форми, тактику та методи вчинення терористичних актів, а також поширення інформації, що містить вказівки, інструкції щодо здійснення терористичної діяльності. Одним з кроків у цьому напрямі стало прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму», що певною мірою створило законодавчі умови для забезпечення виконання положень цієї Конвенції в Україні. З урахуванням цього законодавцем було доповнено КК України ст. 258–2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту». Проте зазначена кримінально-правова норма не розв'язує питання щодо відповідальності особи (осіб) за вчинення пропаганди і поширення ідеології тероризму. У зв'язку з цим доцільно внести зміни до КК України, передбачивши відповідальність за пропаганду і поширення ідеології тероризму як складової терористичної діяльності, визначеної на законодавчому рівні.

Також залишається поза увагою відповідальність за ввезення в Україну літератури, брошур та іншої продукції, яка пропагує ідеологію тероризму, засоби та способи вчинення терористичних актів, що створює умови запобігання поширенню видавничої та іншої продукції, яка пропагує ідеологію тероризму, а також дасть змогу правоохоронним органам ефективніше попереджувати терористичну діяльність у будь-яких її проявах. У зв'язку з цим пропонується доповнити ст. 258–2 КК України новими частинами в такій редакції:

«3. Увезення на територію України чи транзит через її територію та вивіз за її межі матеріалів, у яких пропагується ідеологія тероризму...». За такі порушення пропонуємо ввести покарання у вигляді позбавлення волі на строк до шести років з конфіскацією матеріалів, що пропагують ідеологію тероризму, форми, методи та тактику вчинення терористичних актів, засобів їх виготовлення та поширення, а також коштів, які передбачались на цю діяльність.

«4. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, як і за організацію таких діянь». За такі порушення пропонуємо ввести покарання у вигляді позбавлення волі на строк від шести до десяти років з конфіскацією матеріалів, що пропагують ідеологію тероризму, форми, методи та тактику вчинення терористичних актів, засобів їх виготовлення та розповсюдження, а також коштів, які передбачались на цю діяльність.

Запропоновані санкції відображають реальну суспільну небезпеку, яку несе в собі сьогодні ця діяльність. Доцільно також переглянути санкції чинної редакції ст. 258–2 КК України та привести її у відповідність до реалій сьогодення, тобто тих загроз людині, суспільству, державі, які несе будь-який вид терористичної діяльності.

Крім того, у рамках розглянутого також постає питання стосовно визначення поняття «ідеологія тероризму», яке повинно знайти своє відображення у ст. 1 Закону. Це дасть правозастосовним органам чітке розуміння щодо меж, якими охоплюється це поняття, у ході протидії поширенню ідеології тероризму. Проте розробники зазначеного поняття можуть зіштовхнутися з проблемою визначення поняття «тероризм», оскільки воно й досі не має уніфікованого формулювання, і його зміст має різний характер. І тут не можна не погодитись з думкою С. Дикаєва, який за-

значає, що перед тим, як приймати закони, які спрямовані на протидію тероризму, й удосконалювати антитерористичне законодавство, доречно чітко визначити саме це явище [2, с. 9].

Визначення поняття «тероризм», надале в Законі, дещо абстрактне, містить нечітко сформульовану мету та окремо дублює диспозицію ч. 1 ст. 258 КК України. Більше того, зазначене поняття у такому формулюванні не охоплює, наприклад, такого суспільно небезпечного діяння, як створення терористичної групи чи терористичної організації та інші види терористичної діяльності. Піддають критиці визначення поняття «тероризм» у Законі й вітчизняні дослідники, зазначаючи його недоліки, зокрема те, що воно допускає численні тлумачення та може охоплювати і діяння, які не є за своєю суттю тероризмом [3, с. 9].

На нашу думку, термін «тероризм» слід розглядати виключно як явище та розмежовувати його із суспільно небезпечними діяннями визначеними злочинами ст. ст. 258–258⁵ КК України, і які відповідно до ст. 1 Закону охоплюються поняттям «терористична діяльність».

Виходячи з аналізу законодавства України, слід звернути увагу на те, що в деяких нормативно-правових актах відсутній аспект, який чітко визначено в ч. 2 ст. 1 Закону. Мова насамперед йде про те, що терористична діяльність охоплює пропаганду і поширення ідеології тероризму. Це, зокрема, закони України «Про телебачення і радіомовлення», «Про друковані засоби масової інформації», «Про інформацію».

На думку американського аналітика Брюса Хофмана, є фактом, що тероризм та засоби масової інформації пов'язані між собою взаємновигідними відносинами, використовуючи один одного в міру своїх можливостей [4, с. 173]. Напевно, слід погодитись з цією думкою, ураховуючи факти, наведені Б. Хофманом, тому

вбачається доцільним внести деякі зміни в окремі закони України, а саме: ч. 2 ст. 2 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» від 21.12.1993 р. викласти в редакції: «Телерадіоорганізації не мають права у своїх програмах розголошувати дані, що становлять державну таємницю або іншу таємницю, яка охороняється законодавством, закликати до насильницької зміни або повалення існуючого державного і суспільного ладу, порушення територіальної цілісності України, вести пропаганду війни, ідеології тероризму, насильства...»; ст. 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації» викласти в такій редакції: «Друковані засоби масової інформації в Україні не можуть бути використані... для пропаганди війни, ідеології тероризму, насильства...»; ч. 1 ст. 46 «Неприпустимість зловживання правом на інформацію» Закону України «Про інформацію» викласти в такій редакції: «Інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, ідеології тероризму, насильства...» [5, с. 94].

Окремо слід звернути увагу на вдосконалення ч.1 ст. 24 Закону, яку пропонується викласти в редакції: «В Україні заборонено створення та діяльність організацій, мета або дії яких спрямовані на планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів; підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів з терористичною метою; організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само, як і участь у таких актах; вербування, озброєння, підготовку та використання терористів; пропаганду і поширення ідеології тероризму; фінансування та інше сприяння терориз-

му або вчинення злочинів, передбачених статтями 258–258–5 Кримінального кодексу України. Організація, що здійснює терористичну діяльність і визнана за рішенням суду терористичною, підлягає ліквідації, а належне їй майно конфіскується в дохід держави».

Це визначить чіткі критерії, відповідно до яких суди України визнаватимуть організацію терористичною.

Зміни, що зазнало вітчизняне анти-терористичне законодавство у зв'язку із прийняттям парламентом Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 18.05.2010 р. № 2258-VI, потребує аналізу в частині змін, що зазнали КК України та Закон.

У Законах «Про боротьбу з тероризмом» та «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» дано уніфіковане визначення поняття «фінансування тероризму — надання чи збір активів будь-якого роду з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для організації, підготовки і вчинення окремим терористом або терористичною організацією визначеного Кримінальним кодексом України терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акту, будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроба здійснення таких дій». Окремою кримінально-правовою нормою передбачено відповідальність за фінансування тероризму — ст. 258–5 КК України. Проте частину першу цієї статті викладено в редакції: «Фінансування тероризму, тобто дії, учинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремо-

го терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації)...)».

З урахуванням цього постає питання, наскільки такі зміни сприятимуть ефективній протидії тероризму, чи «протидії терористичній діяльності», оскільки цей термін має законодавчо оформлені межі, які легко зрозуміти практичному співробітнику підрозділів, які безпосередньо здійснюють таку діяльність відповідно до Закону. Для цього слід звернутись до чинних правових норм вітчизняного антитерористичного законодавства та здійснити відповідний аналіз.

Зупинимось на аналізі тих змін, які стали наслідком прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом». Перше, що звертає на себе увагу в цих законодавчих новелах, це — різний підхід до визначення поняття «фінансування тероризму», як щодо елементів об'єктивної сторони, так і суб'єктивної сторони суспільно небезпечного діяння. Зокрема у КК України передбачена спеціальна мета — «з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації)...)». У Законі та Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» законодавець передбачив елемент суб'єктивної сторони, який не знайшов відображення у диспозиції ст. 258–5 КК України — «надання чи збір активів будь-якого роду з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для організації...». Крім того, поняття «фінансування

тероризму» передбачає «надання чи збір активів будь-якого роду з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для організації, підготовки і вчинення окремим терористом або терористичною організацією...», а визначення цього поняття у ст. 258–5 КК України передбачає «дії, вчинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації)....». На наш погляд, зазначені вище речі повинні бути узгоджені в базових антитерористичних законах при формулюванні понятійного апарату та конструюванні диспозиції кримінально-правової норми. Зокрема, якщо брати до уваги ч. 3 ст. 28 (учинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією) КК України, то вбачається доцільним у визначенні цього терміна передбачити таке формулювання, як організована терористична група [6, с.75–77].

Виходячи з того, що однією з головних вимог імплементації є строге слідування цілям і змісту міжнародного нормативного акта законодавець при формулюванні терміна «фінансування тероризму» до ст.1 Закону, виходив передусім з положень Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму (далі — Конвенція). Так, згідно зі статтею 2 Конвенції — «фінансування тероризму» визнається злочином у разі, коли будь-яка особа вчиняє злочин у сенсі зазначеної Конвенції, якщо воно будь-якими методами, прямо чи опосередковано, незаконно та умисно надає кошти або здійснює їх збір з наміром, щоб вони використовувались, або при усвідомленні того, що вони будуть використані, повністю чи частково, для вчинення терористичних злочинів у формулюваннях, наведених у підпунктах а) і б) пункту 1 зазначеної статті Конвенції [7, с. 299]. На нашу думку, при конструюванні диспозиції ст. 258–5 КК України доцільно було

використовувати підхід, запропонований у Конвенції зокрема щодо елементів суб'єктивної сторони цього злочину.

Правозастосовна практика потребує також конкретизації у Законах України «Про боротьбу з тероризмом» та «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», у змісті терміна «фінансування тероризму» слова «будь-якої іншої терористичної діяльності». Не зрозуміло, що мається на увазі. Адже вільне трактування цих слів ніякої користі для правозастосовної практики не принесе, більше того, законодавець у Законі надав вичерпний їх перелік.

Досліджуючи питання фінансування тероризму, доречно ще раз звернутися до Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму, яка, зокрема, містить три основні положення, що торкаються національних норм про фінансування тероризму: фінансування тероризму повинно визнаватися злочином у внутрішньодержавному законодавстві; держава, що підписала зазначену Конвенцію, повинна забезпечити судовий процес; держави повинні створити систему протидії терористичним актам [7, с. 299–301]. Разом з тим слід зауважити, що в Конвенції не визначено обов'язок країн-учасниць передбачати спеціальну норму кримінальної відповідальності за фінансування тероризму. Зокрема в Конвенції визначено, що кожна країна-учасниця вживає таких заходів, які можуть бути необхідними для визначення злочинів згідно з внутрішнім правом злочинів, указаних у ст. 2 Конвенції [7, с. 301]. Тому не зрозуміло, чому законодавець визначив відповідальність за фінансування терористичної діяльності окремою кримінально-правовою нормою. Адже статті 258–3, 258–4 КК України, у попередній редакції передбачали відповідальність за матеріальне сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної ор-

ганізації та фінансування, матеріальне забезпечення особи з метою вчинення терористичного акту відповідно. У рамках цього також доречно звернутись до спеціальних рекомендацій ФАТФ з боротьби із фінансуванням тероризму, зокрема до другої рекомендації, яка рекомендує кожній країні законодавчо встановити злочинний характер фінансування тероризму, терористичних актів та терористичних організацій [7, с. 315]. Проте в зазначеній рекомендації не визначено, що національне кримінальне законодавство країн повинно мати окрему кримінально-правову норму «фінансування тероризму».

У зв'язку з цим існує проблема інтерпретації ст. 4 Конвенції та другої рекомендації Групи розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (далі — ФАТФ) з боротьби із фінансуванням тероризму в національних законодавствах країн світу. Так, у Канаді (ст. 83.05–83.12 Кримінального кодексу) боротьба з фінансуванням тероризму ґрунтується на створенні урядом списків фізичних осіб та організацій, пов'язаних з тероризмом. На острові Барбадос (Антитерористичний закон 2002–6) акцент у протидії фінансуванню тероризму зроблено на дефініцію злочину. У Європейському Союзі використовується змішана система: країни визначають зміст фінансової концепції тероризму, а одне з завдань Європейської Ради полягає у визначенні санкцій (Резолюція від 27 грудня 2001 р. EG 2580–2001). У Великобританії у 2000 р. було прийнято новий закон про боротьбу з тероризмом. У законі спеціально виділяють злочини, пов'язані з «терористичною власністю», під якою розуміють (ст. 14): а) гроші або інше майно, яке «можливо повинно використовуватися з терористичною метою» (включаючи засоби забороненої організації); б) доходи, отримані в результаті створення актів тероризму; в) доходи від дій, вчинених з терористичною метою. Федеральний уряд

Німеччини здійснює безліч заходів боротьби із фінансуванням тероризму на національному та міжнародному рівнях. Так, підтримуючи роботу ФАТФ, Німеччина приводить своє законодавство у відповідність до 40 Рекомендацій ФАТФ. Федеральний уряд модернізував закон «Про відмивання грошей» та в Кредитний закон додатково вніс зміни про фінансування тероризму. За четвертим Законом «Про сприяння фінансовому ринку» та Кредитним законом було закріплено право Федеральної служби нагляду за кредитними організаціями на ознайомлення з інформацією про рахунки клієнтів. Кредитні організації наразі зобов'язані створити внутрішню систему безпеки для попередження фінансування тероризму. У кримінальному законодавстві Франції застосовано принцип, відповідно до якого тероризм і фінансування тероризму не розглядаються як окремі злочини і відповідні санкції не визначаються. Замість цього в разі вчинення передбачених у Кримінальному кодексі складів злочину до винних застосовуються більш суворі санкції, якщо злочинні дії були вчинені з терористичною метою. До терористичних злочинів відповідно до ст. 421–1 КК Франції належать також крадіжка та розбійне вимагання, метою яких є порушення громадського порядку шляхом залякування чи терору. Якщо звернутись до кримінального законодавства інших країн світу (Швеція, Данія, Естонія, Австрія, Голландія, Туреччина, Японія, Південна Корея, Польща, Аргентина, Німеччина), то слід констатувати, що воно не містить окремої норми, яка б передбачала кримінальну відповідальність безпосередньо за фінансування тероризму.

Окремо потребує уніфікації понятійний апарат, визначений у ст. 1 Закону та ст. 28 КК України. На основі проведеного дослідження [6, с. 53–69; 8, с. 128–130; 9, с. 289–291; 10, с. 52–55] з метою визначення форм

співучасті у Законі пропонуються зміни в такій редакції: «терористична група — група з декількох осіб (дві або більше), які об'єдналися з метою здійснення терористичної діяльності; організована терористична група — група з декількох осіб (три і більше), які попередньо організувалися у стійке об'єднання для здійснення терористичної діяльності, з єдиним планом, з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи; терористична організація — стійке об'єднання п'яťох і більше осіб, створене з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, установлені певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і здійснення терористичної ді-

яльності. Організація визнається терористичною, якщо хоча б один з її підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації».

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що сьогодні неврегульовані позиції в антитерористичному законодавстві України, які потребують системного, комплексного вирішення шляхом узгодження існуючих норм законодавчих актів у сфері протидії терористичній діяльності. Запропоновані зміни до законодавства України спрямовані на створення умов для ефективної протидії терористичній діяльності, а також на ефективне запобігання та протидію поширенню ідеології тероризму, тактики та методики вчинення терористичних актів.

Список використаної літератури

1. Геополітичні чинники розвитку тероризму в Україні / В. О. Глушков // Тероризм і національна безпека України : Матеріали міжнар. конф. — К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2003. — С. 70-81.
2. Дикаев С. У. Террор, терроризм и преступления террористического характера (криминологическое и уголовно-правовое исследование). — СПб : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. — 464 с.
3. Кубальський В. Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2007. — 20 с.
4. Терроризм — взгляд изнутри = Inside terrorism / Брюс Хофман. — М. : Ультра. Культура, 2003. — 264 с.
5. Відповідальність за ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості / О. Ф. Бантишев, О. В. Шамара // Юридичний радник: журнал юристів України. — 2006. — № 1 (9). — С. 92-94.
6. Протидія терористичній діяльності (кримінально-правові аспекти) : моногр. / О. В. Шамара, О. Ф. Бантишев, Р. А. Чорний. — К. : Національна академія СБ України, 2011. — 160 с.
7. Международно-правовые основы борьбы с терроризмом : сборник документов / Составитель В. С. Овчинский. — М. : ИНФРА-М, 2003. — 480 с.
8. Проблемні питання та шляхи вдосконалення антитерористичного законодавства України / Ю. А. Никитюк, О. В. Шамара // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. — Науково-теоретичний журнал. — 2010. — № 3. — С. 123-130.
9. Терористична діяльність та її види / О. В. Шамара // Проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 9 жовтня 2009 р.). — Одеса, 2009. — С. 288-291.
10. Кримінальний кодекс України: дискусійні питання окремих положень Особливої частини : моногр. / О. В. Шамара, О. Ф. Бантишев, Р. А. Чорний. — К. : Наук.-вид. відділ Національної академії СБ України, 2011. — 88 с.